

УДК 340.1

*Середюк Віталій Юрійович,
аспірант кафедри теорії та історії держави і права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького*

ПРАВОВИЙ ЗМІСТ «УКРАЇНСЬКОГО ПИТАННЯ» ПІД ЧАС ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1848-1849 РР.

У статті розглядається правовий зміст поняття «українське питання». Наводяться аргументи, що доводять необхідність розгляду згаданого визначення, як сукупності політичних, національних, культурних, соціальних та економічних чинників, що були передумовою до формування концепції становлення національної держави. Акцентується увага на тому, що саме в середині XIX ст. у Галичині, в умовах розгортання революційних подій 1848-1849 років вперше було сформовано цілісне уявлення про «українське питання», як комплекс питань, що передбачав відродження української державності.

Ключові слова: «українське питання», правовий статус, політичне питання, «Весна народів», Головна Руська Рада.

Постановка проблеми. В українській історико-правовій традиції відповіддю на питання про передумови відродження національної держави у XX ст. визначаються події національно-демократичної революції 1917-1921 рр., а попередницею незалежної держави визначається УРСР. Така ситуація формує правовий та історичний казус. Причиною цього є те, що у науковій думці мало уваги приділяється процесу формування концепції національної держави у XIX ст., часі, коли були сформовані європейські нації та виникли перші держави сучасного типу. Саме у середині XIX ст. було сформовано цілісне уявлення про «українське питання», як комплекс правових, соціальних, культурних та економічних передумов відродження незалежної держави.

Виходячи із зазначеного наукова актуальність нашого дослідження полягає у науковому обґрунтуванні поняття «українське питання», як цілісної системи і набору вимог до відродження національної держави, що сформувалися і набули чіткого правового аргументування у середині XIX ст. варто також зауважити, що з огляду на адміністративний устрій та територіальну приналежність українських земель, об'єктивні умови для формування «українського питання» як політичної вимоги сформувалися у Галичині, яка входила до складу імперії Габсбургів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській історико-правовій науці проблемі формування концепції відродження національної державності присвячено достатньо багато уваги, і в останні десятиліття інтерес до цієї проблеми тільки зростає. Основний інтерес у дослідників викликають питання формування національно-політичної думки українців, революційні події, що передбачали відродження національної держави, а також погляди правників XIX – початку XX ст. Одночасно, поза увагою залишається проблема комплексної уніфікації масиву політичних, соціальних, культурних та економічних складових, що сформувалися історично, і в середині XIX ст. витворилися у так

зване «українське питання», яке на нашу думку і поклало початок відродженню української національної держави.

Методологічну основу нашого дослідження склали наукові праці таких українських науковців, як Т. Андрусяка, І. Бойка, М. Гаврецької, Л. Ілина, В.С. Кульчицького, Б. Тищика та ін., у яких відображено процес формування правової системи в Галичині, функціонування представницьких органів самоврядування, а також еволюція правових поглядів тогочасних громадсько-політичних діячів.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є визначення правового змісту поняття «українське питання», яке в середині XIX ст. не тільки організаційно оформилося, а й отримало шанс на міжнародне визнання.

Виклад основного матеріалу дослідження. У XIX ст. українські землі були непропорційно розділені між двома найбільшими європейськими монархіями – Романових і Габсбургів. Будучи найконсервативнішими і найвідсталішими імперіями, їхній політичний розвиток також був неоднаковим. Австрія з кінця XVIII ст. обрала шлях освіченого абсолютизму, а з середини XIX ст. – конституціоналізму, тоді, як Росія залишалася абсолютистською із обмеженням політичних прав усіх народів які входили до її складу.

Сприятливі політичні умови, що сформувалися в імперії Габсбургів призвели до активізації українського національного руху, а в кінцевому випадку до оформлення концепції української нації, як основної складової «українського питання».

Для розкриття нашого дослідження доцільно окреслити зміст категоріального і понятійного апарату, а саме понять «українське питання», «нація», «націоналізм». Так, на думку українських науковців, поняття «українське питання» доцільно розуміти у вузькому та широкому значенні. У вузькому розумінні, воно є питанням місця і ролі українського чинника у внутрішньому житті держав, до складу яких входили українські землі. У широкому – це питання про умови і механізм возз'єднання українських земель та створення власної української державності [5, с. 404].

На нашу думку, поняття «українське питання» є динамічним і несе на собі відбиток історичної епохи в якій розвивається. Закономірно, що основною запорукою його існування була відсутність національної державності. Зміст поняття «українське питання» можна розширити до комплексу політичних, соціальних, культурних та економічних питань, які передбачали зміну правового статусу українських земель у період відсутності національної держави. Історично доцільно говорити про виникнення «українського питання» з часів козацької держави, коли вона поступово інкорпоровалася Московією чи Річчю Посполитою, однак, саме у XIX ст. виникли передумови до організаційного оформлення «українського питання» та асоціювання проблеми відродження держави з національним чинником. На думку Л.Ілина, саме у середині XIX ст., не зважаючи до складу якої держави належало, населення українських земель, почало ідентифікувати себе як українці [3, с. 60].

Відповідно, вартим уваги є дослідження поняття «нації», яке з наукової точки зору трактується на основі двох основних підходів примордіалізму і модернізму. Який із цих підходів найкраще підходить для розуміння поняття «українська нація», важко визначити, оскільки можна знайти як характерні риси примордіалістського підходу, коли українська національна спільнота сформувалася історично (остання українська держава існувала у середині XVII ст.) і з нею асоціювалася територія, мова та релігія. Однак, ми одночасно можемо стверджувати, про визначальний вплив модернізму на процес формування української нації та «українського питання». По-перше, етнічно українська територія була роз'єднана територіально між двома державами. По-друге, не можна стверджувати про релігійну єдність, оскільки для Наддніпрянщини, що входила до складу Російської імперії

домінуючим було православ'я, тоді, як для Галичини – греко-католицизм (зважаючи на те, що ці церкви належали до Східної християнської традиції, хоча підпорядковувалися різним церковним інституціям, їх відмінність була мінімальною, і саме у XIX ст. церква взяла на себе провід в національному русі). По-третє, мовне питання також не характеризувалося однозначністю. Власне у Галичині тривала активна боротьба між представниками так званої «кулішівки» (український фонетичний правопис) та церковно-слов'янською мовою (язичієм, що асоціювалося з Російською імперією) [4, с. 118].

У нашому дослідженні, в розумінні поняття «нація» ми схиляємося до модерністської версії, оскільки саме кінець кінцем XVIII – початок XIX ст. став часом активної уваги українців до власної культури, побуту, традицій, історії та мови. Тобто відбувся свідомий пошук аргументів стосовно власної національної ідентичності.

Одночасно не слід погоджуватися з думкою, що в країнах Заходу історично сформувався «громадянський» націоналізм, що супроводжував виникнення політичних націй, був поміркованим і не суперечив цінностям лібералізму, а для Східної Європи, в тому числі і для українських земель властивим є поширення «етнічного» націоналізму [6]. Автор цієї концепції, Е. Геллнер зауважує, що етнічні нації будувалися елітами з широким використанням міфів про спільне походження та «низької», «вегетуючої» селянської культури [1]. Ми не можемо погодитися з таким формулюванням, оскільки, конкретно в Галичині другої половини XIX ст. не існувало власної політичної еліти, яка могла спекулювати поглядами пересічних громадян. До 1870-х років політичний провід перебував у роках греко-католицького духовенства, яке з огляду на християнську етику та мораль, не розглядало селянство, що становило майже 90% етнічного українського населення краю, як розмінну монету в процесі формування концепції національної держави. Таке формулювання «етнічного» націоналізму властиве російській суспільно-політичній думці, яка витворила міф про спільність східнослов'янських народів та їх можливе успішне існування тільки під скіпетром російського імператора.

В плані визначення змісту націоналізму, та його властивого розуміння для українців середини XIX ст. доцільно скористатися концепцією О. Удода про «національну ідентичність» та «етнічну ідентичність» [10, с. 34]. На його думку, національна ідентичність спирається, на відміну від етнічної, на свідомий вибір і залежність від раціональних чинників – усвідомлення суб'єктом ідентифікації (особою, етнічною групою чи нацією) історичних, громадянських, політичних цінностей, що є вторинними щодо тих цінностей, які становлять підґрунтя етнічної ідентифікації і є, як правило, незмінними [10, с. 34]. Саме тому у випадку з українцями XIX ст. і конкретно галицькими українцями доцільно говорити, що вони себе ідентифікували з українцями Наддніпрянщини як єдиний народ. Підтвердженням прояву національної ідентичності серед галичан є уривок з першого офіційного маніфесту «Будьмо народом» оприлюдненого першою політичною організацією українців – Головною Руською Радою. У документі зокрема йшлося, що «ми Русини Галицькі належимо до великого руського народу, котрий одним говорить язиком і 15 мільонів виносить, з котрого пілтреття мільона землю Галицьку замешкує. Той нарід бил колись самодільний, рівнал ся в славі найможнійшим народам Європи, мал свій письменний язик, свої власні устава, своїх власних князів, – одним словом: бил в добрім биттю, заможним і сильним» [9]. Ці слова підтверджують наведені вище ознаки нації – спільна мова, власна держава та етнічна приналежність. Однак, якщо мова та етнічна приналежність залишалися і надалі спільними, то наявність власних державних інститутів було тільки історичним пережитком, пам'ять про який була досить міцною і формувала надію на їх відродження.

Згодом саме етнічна і мовна відмінність, а також чіткі територіальні межі, що окреслювали їх поширення, стали основним аргументом у процесі боротьби за поділ Галичини на Східну Українську та Західну Польську. Саме тому, на середину XIX ст. є підстави говорити, що серед українців вперше отримують організаційне оформлення ідеї відродження національної держави. Ці ідеї можна і визначити, як «українське питання».

Для ідеї поділу Галичини за національною ознакою стояла офіційна постанова австрійського імператора від 22 лютого 1847 р., яка передбачала утворення окремих губернських регіонів з центром у Львові та Кракові, а основною передумовою поділу був саме національний чинник [8]. Однак цей документ не було реалізовано, оскільки польське повстання, що спровокувало його появу, було придушено. Наступним етапом активізації питання поділу Галичини за національною ознакою були події загальноєвропейської революції «Весни народів», а ініціатором цього питання виступила перша українська політична організація Головна Руська Рада. Керівництво Ради, 9 червня 1848 р. звернулося до імператора Фердинанда з петицією, у якій зазначалося, що «ті простори Галичини, що є заселені українцями, творили для себе провінцію з осадком політичної крайової управи у Львові. Ця частина обіймає східні округи Галичини з українським населенням, так як ця частина краю була первісним самостійним князівством, потім – Галицьким Королівством, а в кінці Червоноруським воеводством; та щоби ті частини краю, які заселяють мазури (поляки) відділити від української провінції...» [2]. Із зазначеного можна зробити однозначний висновок, що у галицьких українців на середину XIX ст. існувала чітко сформована «етнічна ідентичність», яка ґрунтувалася на окремішності українського і польського народів, а також на тривалій історичній традиції. Бажання політичного поділу краю було свідченням формування «національної ідентичності». Більше того, наступним бажанням після поділу краю, українці хотіли створення української національно гвардії (власні збройні сили), впровадження української мови в державних установах, у системі освіти, а також зрівняння у правах римо- і греко-католицького духовенства.

Таким чином, висунута ідея формування окремої провінції з дотриманням національного принципу, формування національних військових формувань і впровадження національної мови, було важливим кроком у процесі політизації національного руху, його органічного оформлення у другій половині XIX – на початку XX ст. Закономірно, що ідея незалежності не розглядалася априорі, оскільки для цього був цілий ряд об'єктивних і суб'єктивних причин. По-перше, провід Головної Руської Ради був представлений духовенством і селянством (української інтелігенції тоді практично не існувало). По-друге, галицький імперський автономізм, який утвердився після впровадження реформ у дусі освіченого абсолютизму, тільки зміцнювався, а авторитет імператора був непохитним. Свідченням цього є те, що перше офіційне засідання ГРР завершилося молитвою та бажанням многая літ «царю Фердинанду» [2, с. 1].

Окрім іншого, керівництво ГРР, висувало і суто практичні правові вимоги – скасування інституту мандаторів та формування цісарських урядів, а також створення комісії для розгляду спорів за ґрунти і ліси між землевласниками та громадами. Звісно, це не були чіткі вимоги до реформування норм австрійського цивільного права, а тільки акцентування уваги на його недосконалоості у плані регулювання окремих видів майнових відносин.

На перешкоді українцям у реалізації їх петиції перешкодили поляки, які поширювали компрометуючі чутки про те, що бажання відокремлення Східної Галичини, є нічим іншим як бажанням об'єднатися з Російською імперією [11, с. 25]. Однак не зважаючи на таку політику поляків, українці змогли задекларувати своє політичні вимоги на міжнародному рівні. «Українське питання» стало одним із ключових у ході

Слов'янського з'їзду у Празі з 2 до 12 червня 1848 р. Українська делегація у складі І. Борисякевича (адвокат), Г. Гинилевича та О. Заклинського (представники духовенства) наполягали на питанні національної окремішності українців Галичини і права на самовизначення. У ході численних дискусій і за підтримки чеського посла Ф. Палаца і росіянина М. Бакуніна, між українцями і польською делегацією на чолі з князем Л. Сапігою, 7 червня 1848 р. було укладено політичний компроміс, який передбачав спільну боротьбу за широку політичну автономію Галичини, досягнення мовного рівноправ'я у адміністрації та освіті, формування спільної національної гвардії з відзнаками обох націй [8; 11, с. 26]. Варто зауважити, що цю домовленість також не вдалося реалізувати, оскільки поляки її не визнали, а вчинок свого лідера князя Л. Сапіги розцінили як зраду національних інтересів.

Така ситуація не змінила політичних переконань українців. Згодом 17 липня, 28 жовтня та 6 листопада 1848 р. ГРР подавала звернення до уряду та імператора з метою поділу краю за національною ознакою і з метою отримання національно-територіальної автономії. У згаданих звернення визначалися чіткі територіальні межі майбутньої автономної одиниці, а саме Східна Галичина, частина Волині і Лемківщини, а також українські райони Буковини і Закарпаття. На цих землях пропонувалося створити окремий коронний край з власним сеймом та власним урядом. Таким чином, галицькі українці не тільки не відмовилися від впливом поляків ідеї формування автономії за національною ознакою, а й розширили межі майбутнього державного утворення на Волинь, Лемківщину, Буковину і Закарпаття, що свідчить про формування ідеї соборності та домінування чіткого етнічного підходу до визначення меж державного утворення і урахування історичних традицій національного державотворення.

У 1849 р. українці знову подали петицію до імператора, а також активно відстоювали право на національно-територіальну автономію у стінах імперського парламенту. Власне керівник ГРР мав особисту зустріч з імператором Францом Йосифом, якому обґрунтував позицію українців. Однак, ані імператор, ані парламент не забезпечили вирішення національно-політичних устремлінь галицьких українців. Чеські депутати, які з початку підтримували українську петицію, уклали компромісну угоду з поляками та утрималися під час голосування за «українське питання». Згодом, в імперії Габсбургів наступив період реакції, який ознаменувався ліквідацією парламенту та проголошенням 7 березня 1849 р. Конституції, яка визначила коронний статус Галичини і Волині з воєводством Краківським, Освенцівським і Заторським [7, с. 106]. У 1851 р. Головна Руська Рада припинила своє функціонування, і відповідно питання поділу Галичини за національною ознакою, що становило зміст «українського питання» на західноукраїнських землях середини XIX ст. втратило свою актуальність. Однак, з початком конституційних реформ в Австрійській імперії у 1860-х рр. українці зосередили свою увагу на практичній політичній діяльності в стінах крайового парламенту та імперського рейхсрату.

Висновки. Таким, визначаючи зміст «українського питання» та особливостей його реалізації у Галичині середини XIX ст. можна прийти до таких висновків:

- «українське питання» є комплексом політичних, культурних, соціальних та економічних вимог, які були сформовані українцями в умовах відсутності національної державності та передбачали досягнення національно-територіальної автономії (програма мінімум) або національної державності (програма максимум, була сформована у кінці XIX ст.). Особливістю «українського питання» середини XIX ст. було те, що в ньому була відображена ідея соборності українських земель;
- «українське питання» ґрунтується на поєднанні понять «нація» та «національна ідея», або «національна ідентичність». У ході загальноєвропейської революції 1848-1849 рр. це поєднання проявилось у вимозі національно-територіальної автономії,

формування національних збройних формувань, мовного, релігійного рівноправ'я, а також у реформуванні окремих норм цивільного права;

- у середині XIX ст. «українське питання», як комплекс вимог стосовно відродження національної державності, що ґрунтувався на історичній традиції, вперше отримав міжнародне визнання, оскільки став предметом дискусій на Слов'янському з'їзді у Празі та стінах імперського парламенту. Попри не вирішення українських вимог, вони досягнули головного – продемонстрували наявність власних політичних переконань з практичним бажанням відродження національної державності.

Список використаних джерел

1. Геллнер Э. Пришествие национализма. Мифы нации и класса / Э. Геллнер // Путь. – 1990. – № 1. – С. 41–47. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/gellner/puti.htm>.
2. Головна Руська Рада (1848-1851): протоколи засідань і книга кореспонденції / За ред. О. Турія, упорядн. У Кришталович та І. Сварник. – Львів: Інститут Історії Церкви Українського Католицького Університету, 2002. – XXXIV + 270 с.
3. Ілин Л.М. Еволюція правосприйняття українців починаючи з середини XIX ст. / Л. М. Ілин // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія Право. – Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2016. – Вип. 1 (13). – С. 59-64.
4. Ілин Л.М. Національна самоідентифікація галицьких українців другої половини XIX ст. та розвиток концепцій національної державності / Л.М. Ілин // Університетські наукові записки. Часопис Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2013. – Вип. 8. – С. 117-123.
5. Історія українського суспільства: Навч. посіб. Автори: І. Д. Дудко, В. Д. Бондаренко, З. І. Зайцева та ін. – К.: КНЕУ, 2011. – 602 с.
6. Колодій А. Проблеми націй і націоналізму в сучасній західній науковій літературі // Народознавчі зошити. – 2002. – №2. – С. 199–211. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://political-studies.com/?p=519>.
7. Кульчицький В. С. Австрійська конституція 1849 року і крайова конституція для Галичини 1850 року / В. С.Кульчицький // Вісник Львівського університету. – Серія Юрид. – 1965. – С. 106-107.
8. Кульчицький В. С. Історія держави і права України: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В. С.Кульчицький, Б. Й.Тищик. – К.: Ін Юре, 2007. – 624 с.
9. Маніфест від 10 травня 1848 Головної Руської Ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikisource.org/wiki/Маніфест_від_10_травня_1848_Головної_Руської_Ради.
10. Удод О. Актуальні проблеми сучасної історичної освіти: гармонія чи компроміс між наукою та історичною пам'яттю // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. – 2011. – № 8. – С.34-35.
11. Шепетюк В. Головна Руська Рада – перша політична організація галицьких та буковинських українців / В. Шепетюк // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Вип. VII. Серія: Історія: Збірник наук. праць. / За заг. ред. проф. М.М. Алексієвця. – Тернопіль, 1998. – С. 12-27.

Середюк В. Ю. Правовое содержание «украинского вопроса» во время общеевропейской революции 1848-1849 гг.

В статье рассматривается правовое содержание понятия «украинский вопрос». Приводятся аргументы, доказывающие необходимость рассмотрения упомянутого определения, как совокупности политических, национальных, культурных, социальных и экономических факторов, которые были предпосылкой к формированию концепции становления национального государства. Акцентируется внимание на том, что именно в середине XIX в. в Галиции, в условиях развертывания революционных событий 1848-1849 годов впервые было сформировано целостное представление о «украинском вопросе», как комплексе вопросов, которые предусматривали возрождения украинской государственности.

Ключевые слова: «украинский вопрос», правовой статус, политический вопрос, «Весна народов», Главная Русская Рада.

Sereduk V. Yu. Legal content of the «Ukrainian issue» during the European revolution of 1848-1849

The article deals with the legal content of the concept «Ukrainian question». Arguments proving the need to consider the above definition are presented as an aggregate of political, national, cultural, social and economic factors that were the prerequisite for the formation of the concept of the formation of a national state. Attention is focused on the fact that it was in the middle of the XIX century. In Galicia, in the context of the unfolding of the revolutionary events of 1848-1849, the first time a holistic view of the «Ukrainian question» was formed, as a complex of issues that provided for the revival of Ukrainian statehood.

Key words: «Ukrainian issue», legal status, political issue, «Spring of the Peoples», Main Russian Rada.

Надійшла до редакції 20 березня 2017 р.

